

התמודדות ההנהגה הרבנית עם תהליכי רכישת השכלה אקדמית בחברה החרדית בישראל

תהילה קלעגיי

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ktehila@gmail.com

תקציר

מאמר זה בוחן כיצד ההנהגה הרבנית החרדית מתמודדת עם הנטייה הגוברת של גברים ונשים מן החברה החרדית בישראל, לרכוש השכלה אקדמית. בחינה זו נעשתה בקרב שלושה זרמים מרכזיים: הליטאי, הספרדי והחסידי, והיא מתייחסת למסורת המחקרית אשר דנה במאפיינים סוציולוגיים ואנתרופולוגיים של חברות שמרניות המתמודדות עם תהליך המודרניזציה. מן המחקר עולה כי כל עוד מדובר ברמה ההצהרתית, רבני כל הזרמים מבקשים לשמור על 'חברת הלומדים' ולהגן על ערכי החברה החרדית, תוך הימנעות מלימודי חול הסותרים ערכים אלה. אולם בפועל, ההנהגה הרבנית מתמודדת באופן גמיש ומתירני יותר עם המשאלה של לא מעט חרדים המבקשים לרכוש לעצמם השכלה גבוהה או מקצועית. המאמר מציג טיפולוגיה של תגובות הרבנים: **א.** דחייה עקרונית ומעשית; **ב.** דחייה עקרונית בפומבי, לצד מתן היתר סמוי; **ג.** הסכמה הצהרתית ומעשית כאחת.

Abstract

The Coping of Rabbinical Leadership with Acquisition of Academic Education in Haredi Society in Israel

Tehila Kalagi

Ben Gurion University in the Negev

ktehila@gmail.com

This article examines how the ultra-Orthodox rabbinic leadership deals with the processes of acquisition of academic education among ultra-Orthodox men and women in Israel. This examination was carried out among three main streams - Lithuanian, Sephardim and Chassidim, and discusses the research tradition in the context of sociological and anthropological characteristics of such fundamentalist societies, as ultra-Orthodox, coping with the processes of modernization. An analysis of the materials research suggests that at the declarative level, all of the rabbis want to preserve the "community of learners", and protect the values of this society while avoiding secular studies which often contradict the ultra-Orthodox view. In practice, reactions and dealing with the demand of the ultra-Orthodox community to pursue higher education or vocational training are different. This paper presents a typology of rabbinical responses: **a.** Rejection in both principle and practice. **b.** Rejection in principle on a public level while covertly permitting individuals to study **c.** Practical and declarative consent to changes.

מבוא

אחת הדילמות המרכזיות שקהילה דתית שמרנית אמורה להתמודד עמן היא האם ועד כמה עליה להיפתח לסביבה החיצונית ולהשפעותיה. דילמה זו מאפיינת כל קהילה מתבדלת המבקשת לשמור על ערכיה המסורתיים. בנוסף לכך, התלות בחברה החיצונית מביאה את הקבוצה המתבדלת להתלבט בשאלה עד כמה עליה לשלב את ה"חדש" בחייה, מבלי לפגוע ב"ישן". מאמר זה דן באפשרות שעומדת בפני חרדים בישראל לרכוש לעצמם השכלה אקדמית, היות שהשכלה כזו, על כל התועלת שבה, עלולה ליצור התנגשות ערכית בין עולמם התורני-שמרני של החרדים לבין העולם המודרני המשתנה, ולערער את יציבותה של המובלעת החרדית השמרנית.

בעשור האחרון מסתמנת נטייה בקרב חרדים – בעיקר נשים – לפנות ללימודים אקדמיים ולהשתלב לאחר מכן בתחומי עיסוק שונים במשק הישראלי. נטייה זו היא חלק ממגמה רחבה יותר של גידול במספר הלומדים החרדים במוסדות אקדמיים כלליים. בשנת תשע"ד למדו במוסדות אקדמיים בישראל כ-7,700 סטודנטים חרדים (המועצה להשכלה גבוהה, 2014).

מאמר זה מבקש לבחון כיצד ההנהגה הרבנית מתמודדת עם תהליך רכישת ההשכלה הגבוהה בקרב החברה החרדית בישראל בראשית המאה ה-21. לשם כך בחרתי לדון בשלוש הקבוצות המרכזיות המרכיבות את החברה החרדית בישראל: הליטאית, הספרדית והחסידית, והבחנתי בין ההיבט ההצהרתי-פומבי של הנושא לבין ההיבט הפרקטי-פרגמטי שלו. כמו כן בחנתי את הטכניקה המשמשת לשילוב בין המשך שימור עקרון ההיבדלות ברמתו הכללית, לבין מתן היתרים פרטניים להשתלבותם של נשים וגברים חרדיים במסגרות לימודים אקדמיות. כפי שיוצג בהמשך, טכניקה זו מבטאת מגמות של המשכיות ושינוי בחברה החרדית.

הממצא העיקרי של המחקר הוא טיפולוגיה של שלוש תגובות עיקריות מצד המנהיגות החרדית כלפי

רכישת השכלה הגבוהה:

א. דחייה עקרונית ומעשית כאחת;

ב. דחייה עקרונית פומבית, ומתן היתר פרטני סמוי;

ג. הסכמה הצהרתית ומעשית כאחת.

המסגרת המושגית וההיסטורית

תרבות המובלעת

ההקשר ההיסטורי הרחב בו התפתחו תנועות דתיות שמרניות שונות, היה לדידם של חוקרים רבים התרחבותה של המודרניות החל מן המאה ה-18 והתפשטותה של תרבות המערב בעולם כולו (אייזנשטדט, 2004; סיון, אלמונד ואפלבי, 2004; Taylor, 2007). תנועות שמרניות דתיות שואפות להציב חלופה דתית למוסדות ולמבנים חילוניים ומצויות בעימות מתמיד עם המודרניות (Hunter, 1993: 27-42). אחת הדרכים להתמודדות עם תמורות המאיימות על השמרנות, היא ההתאגדות בתוך "מובלעת" (סיון, אלמונד ואפלבי, 2004).

המובלעת היא ביטוי ליחסים הבעייתיים של הקהילה השמרנית עם הגבול העובר בינה לבין החברה הסובבת אותה. בקהילה המסתגרת שורר חשש מתמיד מכך שחבריה יחמקו ממנה, אך היות שהיא אינה יכולה למנוע מהם לערוק, היא עסוקה בשכנועם המתמיד להישאר. בעקבות Douglas (1978), סיון

ועמיתיו (2004) מציעים כי על מנת לשלוט במערכת הגמול המוסרי, המובלעת חייבת להעניק לחברה תחושת שייכות לקבוצה נבחרת ומובחרת במיוחד, תוך שימת דגש על מידותיהם הטובות של החברים במובלעת והבלטת אי-מוסריותה של החברה המודרנית החיצונית.

ביחסה של המובלעת אל המודרנה ניכרת אמביוולנטיות: מחד גיסא היא פוסלת אותה בעטיים של הערכים שהיא מגלמת, ומאידך גיסא היא חשה כלפיה נחיתות כלשהי, בשל העוצמה והיעילות הרבה המיוחסות לה. למותר לציין כי חברי המובלעת תלויים בשירותים שהחברה המודרנית מאפשרת, כגון שירותי רפואה וכיוצא בכך (סיון, אלמונד ואפלבי, 2004).

השמירה על המובלעת החרדית

החברה החרדית בישראל נוהגת כמובלעת שמרנית החוששת שחברה יעזבו אותה, ומשתמשת בכוח השכנוע כדי לשמור שישארו בין גבולותיה. בנוסף, החברה החרדית מייחסת למנהיגיה חשיבות מכרעת בעיצוב ערכיה ובהבטחת קיומה. משום כך, בכל דור ודור מתנהלת חברה זו לפי פסיקותיהם והחלטותיהם של מנהיגיה המרכזיים, הנחשבים 'גדולי הדור' (בראון: 2011).

גישתם של סיון ועמיתיו מתאימה לניתוח דרכי ההתמודדות של המנהיגות הרבנית החרדית עם האופציה של רכישת השכלה גבוהה. לימודים אקדמיים של חברי המובלעת החרדית הם בגדר איום ברור, מכיוון שהם כרוכים בהכנסת חלק מן הערכים המאיימים של 'החוץ' אל תוך גבולות המובלעת. בדומה למנהיגי תנועות מסורתיות אחרות, רבים ממנהיגי החברה החרדית מעוניינים להקנות לחברי הקהילה תחושה של יחידת-עלית, כדי שלא יתפתו לצאת אל מחוץ לגבולות המובלעת.

החברה החרדית רואה עצמה כממשיכת המסורת היהודית עתיקת היום, והשמרנות היא בעיניה ערך נשגב. חברה זו מקיימת אורח-חיים בדלני מסורתי בעל שישה מרכיבים:

א. אורח-חיים יהודי המתנהל לאור "עולם של חומרות" – כלומר, חיים של קיום-מצוות מדוקדק ועידוד לימוד התורה (שלהב ופרידמן, 1985);

ב. העמדת רב הנקרא 'גדול הדור' בראש הקהילה, שתפקידו לנתב את אורח החיים של הקהילה (בראון, 2011);

ג. היבדלות גיאוגרפית מן החברה הכללית הסובבת, והבדלה גיאוגרפית בתוך הקהילה כמו הפרדה בין גברים לנשים במתחמים ציבוריים (שלהב ופרידמן, 1985: פלינט, 2011);

ד. סימני היכר חיצוניים, כמו לבוש (פרידמן, 1991);

ה. ניסיון לקיים אורח-חיים כלכלי עצמאי; כלומר, ליצור מוסדות כלכליים שאינם תלויים בחברה החיצונית;

ו. קיומם של מוסדות-חינוך עצמאיים המיועדים לבני הקהילה בלבד (שפיגל, 2011; וורגון, 2007). לעתים קרובות אין מוסדות אלה נתונים לפיקוח משרד החינוך.

בחברה החרדית שורר סדר חברתי הנובע מחוקים וכללים ברורים, שמטרתו לגונן על חברי הקהילה ולשמור אותם מפני החשיפה ל'חוץ' ולערכים שאינם עולים בקנה אחד עם ערכי המובלעת (שלהב ופרידמן, 1985). כחלק מאותה מערכת חוקים, על החברה החרדית חלה חובת-ציות מוחלטת למנהיגיה הרוחניים, אף בעניינים שאינם קשורים כלל להלכה (כץ, 1997; ווזנר, 2003). במשך השנים חלה התבססות במעמדו של רב הקהילה והוא הפך למנהיג הדתי הרוחני המוצהר (פרידמן, 2000).

כיום מקובל לכנות את המנהיגים החרדים בתואר 'גדולי הדור'. הכרעותיו של גדול הדור נחלקות לשני סוגים: האחד נקרא 'פסיקת הלכה', כשמדובר בפסיקה הלכתית גרידא, והשני נקרא 'דעת תורה'

כשהכרעה נוגעת לדפוסי החיים בקהילה ולקביעת נורמה חברתית החורגת מעבר לפסיקות הלכה. רבנים הפוסקים בתחום 'דעת תורה', מוסמכים להכריע גם בסוגיות פוליטיות ומדיניות (בקון, 2005; כץ, 1997; קפלן, 1997).

זרמים בחברה החרדית בישראל ויחסם לרכישת השכלה אקדמית
יהודים היגרו לישראל בעיקר מארצות אירופה ומארצות המזרח הקרוב. החברה היהודית המסורתית באירופה עברה שינויים מהותיים של חילון ומודרניזציה החל מן המאה ה-18 ולמעשה נעלמה כחברה מסורתית (פרידמן, 1991). על רקע זה יש להבין את הצורך בהתבדלות ובהתגוננות של החברה החרדית מפני תהליך החילון (כ"ץ, 1985: 199-200; פרידמן, 1991; Soloveitchik, 1994). כ"ץ (1985) טוען שהאורתודוכסיה הקיצונית היא תופעה מודרנית – כלומר, תוצר של ההתנגדות למודרנה, אשר בלעדיה לא היתה קמה.

בדומה לקהילות אירופה, היו גם בקרב יהדות המזרח ויכוחים בין מחדשים לבין משמרים ביחס לתהליכי המודרנה והחילון בכלל וביחס לתחומי ההשכלה והחינוך בפרט, אך מאבקים אלה היו מתונים הרבה יותר ונמשכו זמן קצר (זוהר, 1997). זוהר טוען כי ההבדל בין תגובת יהדות אירופה למודרנה לתגובת יהדות המזרח, מקורו בכך שבארצות המזרח התיכון וצפון-אפריקה לא בלט הממד האנטי-קלריקלי בתהליכי המודרניזציה הכלליים. כמו כן לא התפתחו שם תנועות דתיות ששללו את האסלאם המסורתי וביקשו להחליפו בדרך רדיקלית. התנהגות מתונה זו השפיעה על הקהילה היהודית, שלא ביקשה להמיר את היהדות הרבנית ביהדות חילונית חלופית. היהודים בארצות האסלאם לא השתמשו בסיסמאות הלכתיות קיצוניות כמו: "חדש אסור מן התורה", וזאת בהיעדרן של תנועות יהודיות רדיקליות (שם, 308-310). כאמור, רוב היהודים בארצות האסלאם שעו לשינויים ולחידושים שהביאו עמן רוחות המערב ואף היו שיזמו הבאת רוחות האלו לקהילותיהם (אטינגר, תשמ"ו, 254). אלה הבינו כי ללא שינוי יסודי בחינוך היהודי ובדפוסי חייו של היהודי המזרחי לא יוכלו היהודים להתמודד עם אתגרי דורם. הגישה של יהדות ספרד להלכה ולדת היהודית נותרה מתונה ופלורליסטית. הנטייה היתה להציע פתרונות מעשיים לכל קונפליקט שהתעורר כתוצאה משילוב בין קודש לחול. בארצות האסלאם היו מדרשות שונות לרבנים, ששילבו בין לימודי קודש ללימודי חול ללא חשש מן התכנים הטמונים בלימודי החול ומן התוצאות שעלולות להיגרם מחשיפה להם. ביהדות אירופה, בניגוד לכך, התגבשו מצד אחד זרמים חרדיים קיצוניים, ומצד שני זרמים חילוניים לחלוטין.

חוקרי החברה החרדית נוהגים לחלק אותה לשלושה זרמים ראשיים: חסידים, ליטאים ('מתנגדים') ו'ספרדים' (פרידמן, 1991; Heilman, 1992; קפלן, 2003). בין שלושה זרמים מרכזיים אלה ניכרים הן הבדלים חיצוניים – כלומר, במאפייני הלבוש – והן הבדלים באורח החיים הקהילתי: השתייכות קהילתית, הנהגה רבנית שונה, השקפת עולם, מערכת חינוך, יחס לסוגיית הפרנסה, וכדומה. בהמשך המאמר יוצגו עמדותיהם של רבנים מן החברה החרדית הנמנים עם שלושה זרמים אלה. כפי שניתן היה לצפות, לא נמצאו במסגרת עבודה זו הבדלים מהותיים בין הזרמים השונים ביחס לסוגיית רכישת השכלה גבוהה. נמצא כי בכל זרם יש מנהיגים הנוקטים גישה שמרנית ומסתגרת בהשוואה למנהיגים אחרים הנמנים על אותו זרם. כמו כן, ממצאיה של עבודה זו שוללים את התפיסה הרווחת לפיה רבנים מעדות המזרח מגלים פתיחות יחסית כלפי גילויי מודרניזם, וביניהם רכישת השכלה גבוהה.

רכישת השכלה אקדמית בקרב הציבור החרדי

בעשור האחרון התרחבה בארץ המגמה של הקמת מוסדות לימוד אקדמיים ומקצועיים עבור האוכלוסייה החרדית. התרחבות זו באה בהמשך לפעילות שהחלה ב-1998 וכיוונה לפתח תכניות-לימוד אקדמיות ייעודיות לציבור החרדי, כגון התכנית ללימודי מנהל עסקים בטורו קולג' (שהנהגת ש"ס נמנתה עם תלמידיה), המסלול לחשבונאות בשלוחות של מכון לב (נווה ולוסטיג) וכד' (לופו, 2003; Kay, 2009). בשנת 1999 קיבלה המועצה להשכלה גבוהה החלטה להקים מכללה חרדית שתופעל בידי עמותה חרדית ושההוראה ותוכני הלימוד בה יהיו תחת חסותו של מוסד אקדמי מופר (לופו, 2003; מלאך וכהן, 2011). בעקבות החלטה זו נפתחו שתי מכללות לציבור החרדי: מכללת מבח"ר בבני-ברק והמכללה החרדית בירושלים. לבוגרות ולבוגרים מוענקים תארים מטעם מוסדות אקדמיים שונים ברחבי הארץ, אך הלימודים מתקיימים במכללות עצמן, בליווי רבני ולצד מערך של שיעורי קודש (קלעג'י, 2007; מלאך, 2014).

בעקבות שתי מכללות אלו נפתחו עשרה מבח"רים (מסגרות אקדמיות ייחודיות לחרדים) ברחבי הארץ (באוניברסיטה העברית, במכללת רופין, בבצלאל, בטכניון, ועוד). במח"רים לומדים יותר מ-1,500 תלמידות ותלמידים חרדים (המועצה להשכלה גבוהה, 2014).

לצד ריבוי המסגרות החרדיות השונות, ישנו גיוון רב במסלולי הלימוד, כולל פסיכולוגיה, מעבדה רפואית, עבודה סוציאלית, ריפוי בעיסוק, הפרעות בתקשורת, מדעי המחשב, כלכלה, מנהל עסקים, ראיית חשבון, משפטים, ניהול, ארכיטקטורה, אופטומטריה, יישוב סכסוכים, ייעוץ חינוכי, ועוד.

עם השנים עלה מספר הסטודנטים החרדים בהתמדה. בשנת תשע"ג למדו לתואר ראשון 7,300 סטודנטים חרדים בכל המוסדות האקדמיים החרדיים בישראל, מהם 5,000 נשים ו-2,300 גברים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2013). בשנת תשע"ד מספר הלומדים והלומדות הוא על פי נתוני המועצה להשכלה גבוהה כ-7,700 (המועצה להשכלה גבוהה, 2014). על פי זיכרון וכהנר (2012), רק 9.5% מן הגברים החרדים מחזיקים בתעודת בגרות או בתואר אקדמי, בעוד שאחוז המחזיקות החרדיות בתואר אקדמי עומד על כ-11.5%.

חוקרים רבים מסבירים את השינוי באורח החיים החרדי, ובפרט את הגידול במספר הלומדות במוסדות אקדמיים בחדירת נורמות מודרניות אל תוך הקהילה החרדית, במצוקה הכלכלית ההולכת ומחמירה בעקבות הקיצוץ בקצבאות, בירידה ניכרת בתרומות של נדבנים מחו"ל (טולידנו, זוסמן, פריש, וגוטליב, 2010), בתרבות השפע ובעלייה ברמת החיים (איתן, 2013), וכל זאת לצד הגידול במספר משקי הבית החרדיים ושיעור התעסוקה הנמוך בקרב החרדים (מרציאנו וקאופמן, 2012). על גורמים אלה נוסף השינוי במעמדו של מקצוע ההוראה: בעבר היה עיסוק זה פרנסתה העיקרית של האישה החרדית, אך כיום אין זה כך מכמה סיבות (Blumen, 2002): האחת היא הצורך בהכנסה גבוהה יותר; השנייה נובעת מכך שמשדד החינוך הגביל בשנים האחרונות את מספר רישיונות ההוראה בסמינרים; השלישית היא חוסר משרות בתחום זה ופתיחתם של מסלולים אקדמיים במקצועות מגוונים. כל אלה הביאו לעלייה במספר הנשים החרדיות הלומדות במוסדות אקדמיים ולהשתלבותן במשק הישראלי. שיעור הבחירה של נשים בלימודים הכלליים, במוסדות שאינם של 'בית יעקב', צומח משנה לשנה (לופו, 2003).

מנהיגי החברה החרדית חוששים בעקביות מסכנות המודרנה, שנתפסת כמאיימת על ערכי המובלעת החרדית. להנהגה זו לגווניה יש סמכות רחבה בשאלה אם ובאיזו מידה יתרחש שינוי ביחס ללימודי חול בכלל וללימודים אקדמיים בפרט. מבחינת ראשי הציבור החרדי, השילוב בין לימודי קודש ללימודי חול אינו סוגיה פשוטה, וטרם התקבלה הכרעה ביחס לכך. גם בימים אלה, בהם גברים ונשים

פונים ללימודים גבוהים, מתקשה ההנהגה החרדית להכריע בדבר השילוב בין לימודי חול ללימודי קודש בקרב גברים, מחשש לביטול מצוות תלמוד תורה הכרוך בכך, וזאת בנוסף לקושי שבהתמודדות עם תכנים שאינם עולים בקנה אחד עם רוח ההלכה היהודית.

על רקע הטענה כי החברה החרדית היא חברה שמרנית שמנהיגיה מתנגדים ללימודים אקדמיים, ועל רקע העובדה שהחברה החרדית בישראל מפוצלת לזרמים שונים, בא מאמר זה לבדוק את צורת התמודדותה של ההנהגה החרדית עם ההשכלה האקדמית בשנים האחרונות. המשותף לכל הרבנים מכל הזרמים הוא הרצון להמשיך בשימורה של 'חברת הלומדים' לצד ההגנה על ערכי החברה החרדית, תוך הימנעות עקרונית מלימודי חול העשויים לסתור את ערכי ההשקפה החרדית. ברם, במישור המעשי, רבנים מזרמים שונים מתפקדים באופנים שונים לחלוטין. מאמר זה מבקש לבדוק אם מנהיגים שונים בחברה החרדית נוקטים עמדות שונות ומגוונות ביחס לרכישת השכלה אקדמית ואם קיימים אופני התמודדות שונים עם תופעה זו.

המחקר שהולך לכתובת מאמר זה מבוסס על ניתוח מקורות ראשוניים (חומרי ארכיון של המכללה החרדית ירושלים, פאסקווילים וכתבות מן העיתונות החרדית), סקירת מקורות משניים (ספרות תיאורטית ואמפירית הבוחנת חברות שמרניות תוך התמקדות בחששן מפני תהליכי חילון וביניהם רכישת השכלה אקדמית) ואיסוף נתונים ביוגרפיים של רבנים ומיונם.

הצהרות פומביות אל מול הלכה למעשה: שלוש תגובות

את תגובות הרבנים אני מסווגת לשלוש: **א.** דחייה עקרונית ומעשית; **ב.** דחייה עקרונית פומבית וכללית לצד מתן היתר סמוי; **ג.** הסכמה הצהרתית ומעשית כאחת לשינוי המתבקש.

א. דחייה עקרונית ומעשית: עמדה זו מאפיינת בעיקר את גישת מנהיגי הקהילות הסגורות ביותר בחברה החרדית, הן מן הזרם הליטאי והן מן הזרם החסידי. בין הנמנים עם קטגוריה זו ניתן לציין את מנהיגי 'העדה החרדית', ממשיכי אידאולוגיית 'היישוב הישן' הדוגלים בהסתגרות ובהיבדלות מוחלטת מן הסביבה. הנהגת קבוצה זו לזרמיה השונים דוחה באופן מוחלט את הכנסת הלימודים הגבוהים לתחומי המחנה החרדי מחמת 'הסכנה' הטמונה בהם. השמירה על גבולות המובלעת נתפסת כהכרחית לקבוצה ולפיכך אין לפרוץ את הגדרות גם אם תהליכים כלכליים-חברתיים מסמנים צורך בשינוי. הנהגת קבוצה זו נוקטת גישות שונות לשמירת גבולותיה, כגון הפצת פשקווילים המגנים את ראשי המוסדות האקדמיים השונים ואת הגופים המעודדים לימודים אקדמיים. דוגמה לגינוי פומבי של מוסד אקדמי המזוהה במובהק כמוסד חרדי פורץ גדרות, היא התגובה להקמת 'המכללה החרדית ירושלים', אשר גונתה בפשקווילים כפורצת את גבולות המובלעת ומסכנת את ערכיה. גינוי זה גם ממחיש את הפער השורר בין תפיסת המחמירים מן הזרם הליטאי ומן הזרם החסידי, לבין תפיסת הרב עובדיה יוסף זצ"ל מן הזרם הספרדי, שנודע בגישתו הפרגמטית לנושא זה.

היחס המסתגר והביקורתי כלפי המכללות החרדיות מאפיין את הזרם הליטאי וזרמי-משנה של הזרם החסידי. בתוך הזרם הליטאי הוביל **הרב אלעזר מנחם שך** זצ"ל (1894-2001) את הגישה הבדלנית והביקורתית ביותר בנושא זה (הורוביץ, 1989; טאוב, 2013). הרב שך נהג לבטא את עמדותיו בעל פה, אך תשובות שכתב לפונים אליו מלמדות על עמדותיו. בתקופתו גדל מאוד מספר הישיבות החרדיות בארץ. הוא קרא לשמור בישיבות על ריחוק מוחלט מלימודים כלליים ויצא נגד התרבות החילונית, המנותקת לדבריו מן היהדות. הוא הציג עמדה שמרנית מובהקת הרואה בזהות היהודית זהות מהותית שאינה נדרשת לחידושי הסביבה החיצונית ולדיאלוג עמה, אלא דוגלת בהסתגרות בגבולות המובלעת ובהיבדלות

מוחלטת מן החברה החיצונית. אשר לנשים, אסר עליהן הרב שך לימודי חול שלא במסגרת הסמינרים המוכרים של 'בית יעקב' ומסלול ההוראה המועדף בעיניו לנשים היה 'יראת שמיים'. כשלימור לבנת היתה שרת החינוך, נפגש עמה הרב שך וביקש ממנה שלא תכפה תוכני לימוד של חול על מוסדות הלימוד החרדיים. תלמידי ישיבה מחו"ל, שאינם מקבלים תקצוב מהמדינה כבישראל, פנו אל הרב שך בשאלה אם הוא מתיר להם להקדיש מעט מזמנם ללימודי תואר אקדמי, על מנת שיוכלו להשתלב בעבודה ופרנסתם תהיה מצויה במקביל להשקעתם בלימוד התורה. הרב שך פסק בבירור שאל להם לנהוג כך. הוא טען כי לימוד החוכמות החיצוניות הוא בבחינת "מרעילי שכל" וכי הן מסכנות את קיום היהדות באופן ממשי (לופו, 2003 : 38-40). עמדתו של הרב שך כלפי לימודי חול וכלפי השכלה גבוהה בפרט, היתה נחרצת וברורה והשפעתה ניכרת עד ימינו. דפוס הנהגתו של הרב שך כמנהיג-ציבור נחרץ העומד על המשמר, השתרשה בציבור החרדי האשכנזי והספרדי כאחד. לאחר פטירתו הנהיגו הרב יוסף שלום אלישיב זצ"ל והרב אריה לייב שטיינמן יבדל"א את הציבור הליטאי. יחסם כלפי רכישת השכלה גבוהה היה זהה ליחסו של הרב שך, לצד מגמה קלה לקולה. להלן אדון בשינוי קל זה.

ב. דחייה עקרונית פומבית כללית לצד היתר סמוי

רבנים הנוקטים עמדה זו משתייכים לשלושת הזרמים הנזכרים לעיל והם נענים ללחץ חברי המובלעת, בעיקר לנוכח קשיים כלכליים.

המצב הכלכלי הירוד של החברה החרדית מציב את חבריה על פרשת דרכים מורכבת. מחד גיסא מקנן החשש ממתן לגיטימציה לרכישת השכלה גבוהה בשל האיום הרוחני-חברתי שהיא טומנת בחובה, ומאידך גיסא ישנו רצון לצאת ממעגל העוני שאליו נקלעה החברה החרדית ברבות השנים. היציאה ממעגל העוני כרוכה בין היתר בתהליכי אקדמיזציה אשר פותחים אפשרויות תעסוקה והשתלבות בשוק העבודה הישראלי, אך עלולים לרופף את סגירותה של המובלעת החרדית.

הרבנים הנמנים על קטגוריה זו מבקשים לשמר את ערכי המובלעת, אך הם מודעים לתהליכים הכלכליים-חברתיים הדוחפים את חבריה לעבר השינוי. קבוצת רבנים זו הוציאה מתחת ידה פסיקות פרטניות המתירות ליחידים לרכוש השכלה גבוהה. ההיתרים ניתנו כמובן באופן אישי, בהתחשב בנתונים האישיים של המבקש או המבקשת, בעוד שבאופן כללי נמשכת ההתנגדות להשכלה בקרב כלל חברי הקבוצה.

גישה זו אפיינה את פסיקתו של הרב יוסף שלום אלישיב זצ"ל, שהתנגד עקרונית ללימודים גבוהים. סגנון הנהגתו של הרב אלישיב היה מסוגר. הוא לא הרבה להופיע בציבור ולא נאם, ולעומת הרב שך הוא נמנע מחיכוכים פומביים ומהשמעת דעותיו בריש גלי (בראון, 2011 : 71). לכן קשה למצוא תיעוד פורמלי של יחסו של הרב אלישיב לרכישת השכלה גבוהה בקרב חרדים.

הרב אלישיב המשיך את המסורת החרדית הליטאית ואת דרכם של מנהיגי הזרם שקדמו לו ושלל לימודים אקדמיים לנשים ולגברים כאחד, למעט כמה מקרים יוצאים מן הכלל, כפי שיפורט להלן. כך למשל הוא תמך בסמינרים של 'בית יעקב' המיועדים לנשים חרדיות, ושלל לימודים זרים לרוח היהדות, כולל ב'מכללה החרדית ירושלים' שהוקמה על ידי הרבנית בר-שלום, בתו של הרב עובדיה יוסף. עם הקמתה של מכללה זו פורסמו בעיתונות החרדית מאמרים נגד מוסדות כאלה בשם גדולי הדור ובראשם הרב אלישיב זצ"ל ברוח הקטע דלהלן :

כידוע, מר"ן הגרי"ש אלישיב שליט"א ועמו כל גדולי ישראל שליט"א הורו שתי הוראות ברורות. ההוראה האחת שלא לשנות דבר במסגרת ובמתכונת הלימודים של 'בית יעקב'. את השם הקדוש 'בית יעקב', זכאים לשאת רק מוסדות ההולכים בדרך המסורה ללא כל שינוי... וההוראה השנייה, גם אם

מקיימים שלא במסגרת 'בית יעקב', מוסד המיועד לבנות חרדיות, הוא חייב להיות תחת פיקוח רבני ועדת הרבנים שליט"א (יצחקי, 21.5.2002).

בנוסף פעל הרב אלישיב כקודמו, הרב שך, כנגד ניסיונות משרד החינוך לעשות שינויים בתכניות הלימודים של בתי הספר החרדיים. הרב אלישיב סבר שאין להרשות למדינה להתערב בצורה כלשהי בסדרי ובתוכני הלימוד של בתי הספר החרדיים. הרב אלישיב תמך אמנם שנים רבות בלימודים לנשים חרדיות ברשת 'בית יעקב' בלבד, אך תקף את השינויים בתוכני הלימוד ובאיוש צוותי ההוראה של הסמינרים, שבגללם הוחלט במאי 2007 להשבית את הלימודים בסמינרים למורות למשך חודשיים. צעד זה משקף בעליל את החשש מכניסתן של "רוחות זרות" למחנה החרדי, בין אם בצורה של תכנים חדשים ובין אם בדמותם של מרצים שאינם חרדים, בעלי תארים אקדמיים מתקדמים (אטינגר, 2007). למרות התנגדותו העקרונית והפומבית של הרב אלישיב ללימודים גבוהים, ידוע על מקרה ספציפי בו התיר למוסד חרדי לפתוח מסלול אקדמי. ב-1999 ביקש יחזקאל פוגל, מנכ"ל 'המרכז החרדי להכשרה מקצועית' דאז, לפתוח מסלול אקדמי במסגרת המרכז שבראשו עמד. לשם כך הוא גייס רבנים המייצגים קהילות חרדיות שונות, כדי להשיג את הסכמתם של גדולי הדור (הרב אלישיב, הרב שטיינמן והרב וואזנר). לבסוף הוא זכה במכתב תמיכה בפתירתו של מסלול אקדמי, אך עם תנאים והגבלות כמו הקמתה של ועדה רוחנית שתפקח על מיון התלמידים ותבקר את התכנים הנלמדים באופן מחמיר. הרבנים הורו למשל להשמיט מתכנית הלימודים תכנים הנוגעים ללימודי הגות ומחשבה הסותרים את ההשקפה היהודית. ברוח זו אמר הרב צבי כהן, ראש ועדת הרבנים של הזרם הליטאי לפיקוח על הסמינרים, בראיון לעיתון 'יתד נאמן' (פרידמן, 11.12.2003) כי ניתנים היתרים אישיים ללימודים בתחומים מסוימים:

...שמרן התירו דברים מסוימים, אך יש להדגיש "באלף הדגשות" כי כל מקרה הוא פרטי, וזו הוראה אישית. ההיתרים ניתנים לאחר בדיקה מי האדם ומה רצונו, אך לא ניתן היתר לפתוח מוסד כדוגמת המכללה 'מסגרת זרה שמעוטרת בכפה'.

בריאיון שקיימתי עם תלמידה מן 'המכללה החרדית ירושלים', הסתבר שהיא קיבלה מן הרב אלישיב זצ"ל היתר ללמוד במסלול לעבודה סוציאלית על מנת שתוכל לחזור ולסייע בתום לימודיה לקהילה החרדית שאליה היא משתייכת.

רב אחר שנתפס כ'גדול הדור' וכמנהיג הזרם הליטאי הוא ממשיך דרכו של הרב אלישיב, **הרב אהרון יהודה לייב שטיינמן**, שהוא הסמכות העליונה בכל הקשור לישיבות ולבני-ישיבות ופועל רבות בתחום החינוך, הייעוץ החינוכי, וכן בניהול ישיבות ומוסדות תורה. גישתו ידועה כפרגמטית יותר מגישתם של קודמיו והביטוי לכך הוא פסיקתו בעניין 'חוק טל', שהתירה לבחורים שאינם לומדים, להתגייס לנח"ל החרדי. ברם, עמדתו של הרב שטיינמן כלפי גדוד הנח"ל החרדי השתנתה כליל מאז החל יאיר לפיד בכהונתו בממשלה, וזאת נוכח הרפורמות שביקש לפיד לחולל (אדמקר, 19.2.2014).

דוגמה נוספת לגישתו הפרגמטית של שטיינמן היא ההיתר שנתן למרכז להכשרה מקצועית בשנת 1999, כפי שצוין לעיל. בשנת 2002 הוא העניק היתר כזה גם למכללה האקדמית מבח"ר שבבני-ברק. עקב תמיכתו במכללה האקדמית בבני-ברק ובמרכז החרדי להכשרה מקצועית בירושלים, נקראו לעברו קריאות גנאי והופצו ברחובות מאה שערס פאשקווילים שקראו לו לחדול מכך באלו המילים:

אזהרה חמורה לרב שטיינמן מבני ברק, כי ישוב מדרכו, המעמידה בסכנה כיליון חס וחלילה. והוא ממשיך לתת יד ולעמוד בראש פריצת גדרי עולם... קוראים ומתחננים לכבודו כי יעזוב דרכו המסוכנת וההרסנית, שלא נאלץ לצאת נגדו כדרך שיצאו ראשונים נגד פורצי גדר ומחדשי חדשות בישראל, כמרן החת"ם זי"ע במלחמתו נגד מנדלסון...

פאסקוויל זה מעיד על נטייתם של גורמים בחברה החרדית להשוות את "חטא" ההשכלה האקדמית בימינו ל"חטאי" תנועת ההשכלה ולהתריע מפני הפורענות הטמונה בהשכלה זו, תוך שימוש בסיפור היסטורי המתואר מנקודת המבט החרדית.

בנוסף על ההיתר של הרב שטיינמן למכללת מבח"ר, נתן הרב בזמנו היתרים פרטניים לתלמידות שביקשו לרכוש השכלה גבוהה במסגרות החרדיות השונות. אחת מהן ציינה בריאיון: *"ביקשתי מבעלי שייגש לרב ויבקש את ברכתו ללימודים במכללה החרדית. ללא ההיתר, נראה לי שלא היה לי את האומץ ללמוד במכללה"*. משיחות לא פורמליות עם מקורבים לחצר הרב עולה כי עד לשנת 2009 הוא אכן נהג לתת היתרים ליחידים, עד שהחליט שלא לעסוק בכך ומאז הוא מפנה את השואלים אל ועדת הרבנים שהקים לשם כך. בין החברים בוועדה זו: הרב אייכנשטיין – ראש ישיבת יד אהרון, והרב דב לנדא – ראש ישיבת סלבודקה.

מראיונות שקיימתי עם תלמידות 'המכללה החרדית ירושלים' שלמדו במסלולים שונים (קלעגי, 2007) עולה כי רוב הפונות ללימודים אקדמיים ביקשו לכך היתר. מרביתן פונות אל רב השכונה, או אל אביהן או אל בן-זוגן שנחשב בעיניהן לסמכות תורנית. אך יש תלמידות שהעידו כי לא ביקשו היתר מסמכות תורנית כלשהי, והן מבקשות לרכוש השכלה גבוהה במכללה חרדית שעצם קיומה הוא בעיניהן סוג של אישור ולגיטימציה למהלך.

עם התרחבות המגמה לרכוש השכלה אקדמית בחברה החרדית, התקיימה סדרת כנסים להורים ומחנכים חרדים תחת השם "סדרת הכנסים לטוהר ההשקפה של בנות ישראל ומניעת החדירה של הלימודים האקדמאים בציבור החרדי" (סבר, 29.10.2013). בכנסים השתתפו כ-1,000 אבות לתלמידות מסמינרים בבני-ברק, בנוכחות רבנים מן ההנהגה החרדית של הזרם הליטאי, כמו ראש ישיבת סלבודקה **הרב משה הלל הירש**, וראש שכונת רמת אלחנן בבני-ברק **הרב יצחק זילברשטיין**. בכנסים חולק מכתב שכבר פורסם קודם לכן, המצטט את קריאתו של הרב שטיינמן בנוגע לרכישת השכלה אקדמית: ואין לבנות ולנשות ישראל ללכת ללמוד באותם מוסדות אשר אין רוח חכמים נוחה מהם, שמלמדים בהם לימודים אקדמיים או הכנה ללימודים אלו... מתואר ראשון מגיעים לשני ולשלישי עד לגיהנום.

לקריאה זו הצטרף באותו כינוס הרב משה הלל הירש, שפירט את הגורמים לשלילת לימודים אלה: א. לימודים אלה כוללים דברי כפירה ונאמרים בהם *"דברים בלתי ראויים, ואין אפשרות לאטום את המוח מלקלוט דברים אלו"*.

ב. *"עצם מקום הלימוד באוניברסיטאות מכניס את הבת ואת האישה לעולם זר הגורם קרירות בעבודת השם"*. אם יתר המשתתפים אינם חרדים, יש בעצם נוכחותם סיכון של השפעה רעה ורצון להידמות להם.

ג. גם אם המקום נפרד והתכנים ראויים, המרצה אינו "כשר". עובדה זו עשויה לגרור את המשתתפות בשיעור לשיח בלתי ראוי עם המרצה ולהשפיע על תפיסותיה והשקפתה הרוחנית.

לאחרונה יצאה קריאה נוספת של הרב שטיינמן שלא לרכוש השכלה גבוהה במכללות החרדיות האקדמיות. באתר 'כיכר השבת' (כהן, 15.7.2014) ציין הרב שטיינמן כי:
באם חלילה ייסגרו סמינרים הרי שקיים חשש אמיתי מכך שתלמידות ילכו למכללות ושלוחות אקדמיות שזהו דבר חמור ביותר.

אמירה זו מצביעה על כך שהמכללות החרדיות אינן זוכות עדיין לגיטימציה פומבית מצד הנהגת החברה החרדית וכי הלימודים בסמינרים זוכים עדיין להעדפה בקרב הציבור החרדי הליטאי.
לסיכום, ראינו כי בקרב הרבנים מקבוצה זו יש הסתייגות ממתן היתרים ללימודים אקדמיים באופן פומבי ומבחינה עקרונית, אך הם נותנים היתרים פרטניים ללימודים כאלה. על פי ההיתרים שניתנו לתלמידות מסוימות שביקשו ללמוד ולמכללות מסוימות שנפתחו, נראה כי יש היענות ללחץ שבא מן הציבור, וזאת לנוכח הקשיים הכלכליים הפוקדים את בני הקהילה החרדית. הרצון לשמר את ערכי המובלעת שריר וקיים, אך ישנה גם מודעות לתהליכים כלכליים-חברתיים המתרחשים בתוך החברה החרדית. תהליכים אלה מעוררים רצון לשינוי ומביאים את ההנהגה להסכים (לרוב בשתיקה) לשינוי זה. ובינתיים, רוב הנשים שלומדות עושות זאת עדיין בסמינרים של 'בית יעקב', ורוב הגברים שלומדים הולכים לשיבות ולכוללים.

ג. הסכמה פומבית ומעשית לשינוי המתבקש

ישנם רבנים המביעים הסכמה פומבית ללימודים אקדמיים, וזאת משלוש סיבות אפשריות:

1. מצבה הכלכלי הירוד של החברה החרדית, המצריך רכישת השכלה ופרנסה;
 2. הרצון לשמר את "חברת הלומדים", וזאת לעתים באמצעות מתן היתר לנשים לרכוש השכלה על מנת שיוכלו לפרנס את בעליהן;
 3. הצורך באנשי-מקצוע חרדים כמו פסיכולוגים, עובדים סוציאליים, מרפאים בעיסוק ועוד, שייטנו מענה לצורכי הקהילה השונים.
- ברם, חרף הסכמה זו הרבנים נוטים להביע התנגדות למסרים של ההשכלה החילונית. הביטויים להתנגדות הם, למשל, שיעורי אמונה המכוונים לתת מענה לקושי המתעורר מול תכנים "אסורים" הנלמדים תוך כדי רכישת ההשכלה האקדמית; ניסיונות פיקוח ובקרה על הליך בחירת המקצוע; ניסיון להתערבות בבחירת המרצים והשמעת ביקורת נגד אלה מהם שאינם נוהגים כמצופה מהם, ועוד.
- אפשר אפוא לומר כי קבוצת רבנים זו רואה את היתרון שבלימודים האקדמיים, אך שולטת במידת מה בבחירת מסלולי הלימוד ובתכנים, מגבילה את תחומי הלימוד והמקצועות בהתאם לערכי הקבוצה ובכך מצמצמת את גודל הפרצה בגדרות המובלעת. גישה זו רווחת בקרב מספר לא רב של רבנים ספרדים, שייטכן שמספרם יגדל.

סמכות מובהקת שהחזיקה בגישה זו היא הרב **עובדיה יוסף** זצ"ל, החכם הספרדי הבולט בדור האחרון, אשר הנהיג את הציבור הספרדי במישור הרוחני, החברתי והפוליטי (ליאון, 2007). הרב יוסף ביקש לעצב נורמות התנהגות כלליות ולא רק לפסוק בעבור הציבור החרדי בלבד (זוהר, 2001; לאו, תשס"ב). בשונה מרבני הזרם החרדי האשכנזי, הרב יוסף לא נהג על פי תבנית "הפורש מן העולם",

שאפינה את הציבור האשכנזי ליטאי ורבניו (סיון ואחרים, 2004: 221-224), אלא על פי יחסם החיובי של חכמי יהדות המזרח ללימודי חול ולעיסוק במדע וטכנולוגיה (אטינגר, תשמ"ו; זוהר, 1997). הרב יוסף הדגיש אמנם את חשיבות לימודי הקודש, אך לא פסל את לימודי החול כפי שעושים רבנים אשכנזים. לדידו של הרב יוסף, לימודי החול מאפשרים פרנסה והתמצאות בענייני העולם הזה. בספרו 'ביע אומר' הדגיש יוסף את חשיבות ההשכלה הכללית כהכנה לחיים וכמענה למצוקה כלכלית (לופר, 2003: 43), אך עם זאת יש לציין כי תמך בגישת הליטאים התובעת התמסרות טוטלית ללימוד התורה כתנאי לקיום 'חברת הלומדים'. גם הרב יוסף סבר כי כל בן-תורה בדור הזה אמור להקדיש עצמו ללימוד התורה, מכיוון שהשואה הביאה לחורבנו של עולם הישיבות (יוסף, תשמ"ג: רנ"א), אך עם זאת הוא הבין כי לא כל אחד מסוגל להתמסרות כזו. הוא הבחין בין בן-תורה שחשקה נפשו בתורה, לבין "סתם בני-אדם". אלה האחרונים, שקשה להם להתמסר באופן מוחלט ללימוד התורה, עדיף כי יעסקו בצורכי פרנסה לצד קביעת עתים לתורה.

הרב עובדיה יוסף היה תומך נלהב בהכשרתן של בנות המגזר החרדי להתפרנס ממקצועות נוספים על מקצוע ההוראה, ואף הביע תמיכה בפתיחת שערי האקדמיה וההכשרה המקצועית גם בפני אברכים, במקביל ללימודיהם ב'כולל'. הוא תמך ברעיון רכישת ההשכלה הגבוהה על בסיס שלושת הנימוקים שצוינו לעיל: מתן מענה כלכלי למבקשים, הצורך בהכשרת אנשי-מקצוע ומטפלים שייתנו מענה לצרכים השונים של המובלעת החרדית, והצורך לשמר את חברת הלומדים, כפי שיוסבר להלן. חרף היותו מנהיג דתי של קבוצה שמרנית, המבקש "להחזיר עטרה ליושנה", קיבל הרב יוסף בהבנה את יציאתן של נשות המגזר החרדי ללימודים אקדמיים, וזאת במטרה לאפשר לבעליהן "להגדיל תורה ולהאדירה" וכך גם לשמר את 'חברת הלומדים'. בשונה מרבני הפלג הליטאי, עודד הרב עובדיה בחום את הלימודים ב'מכללה החרדית ירושלים'. בשיחה שקיימה עמו בתו הרבנית בר-שולם, באוגוסט 2007, בירך הרב יוסף את אנשי הנהלת המכללה במילים: "לכו בכוחכם" ותיאר את עבודתם במילים "עבודת קודש". בתו שאלה אותו על הוספת מסלולי לימוד במכללה והוא ענה: "מצווה לתת לאדם יכולות לפרנסה" (מתוך ריאיון עם הרבנית עדינה בר-שולם; מאי 2007). באגרות שכתב, קרא הרב יוסף לנשים המעוניינות להשתלם בתחומי לימוד שאינם לומדים בסמינרים של 'בית יעקב', להגיע ללימוד ב'מכללה החרדית ירושלים':

בשבטי ישראל אודיע נאמנה בברכה רבה, על היוזמה הברוכה להקמת 'מכללה חרדית' לבנות, אשר בה ילמדו לימודים אקדמיים במקצועות שונים לקבלת תואר מתאים, כדי שתוכלנה להשתלב במשק הציבור ובמוסדות ממשלתיים, אשר עד עתה היו חסומים בפני הקהל החרדי (מתוך מכתב השמור בארכיון המכללה החרדית).

בדבריו אלה מבטא הרב עובדיה יוסף את הצורך של המגזר החרדי בלימודים אקדמיים שמטרתם להשתלב במשק הישראלי לצורכי פרנסה. במילים אחרות, הוא לא עודד את הלימוד לשמו, אלא רק את הלימוד לצורך, אך יחד עם זאת לא שלל את ההשתלבות בחוץ. בניגוד מוחלט לרבני החברה הליטאית, הרב יוסף לא דבק בהישארות חברי המובלעת החרדית בד' אמותיהם. גישה זו היא פרגמטית במהותה ושונה לחלוטין מגישותיהם של מרבית הרבנים האשכנזים כפי שפירטתי לעיל.

באפריל 2014, כחצי שנה לאחר פטירתו של הרב עובדיה יוסף, נבחר **הרב שלום כהן** ל'מרן הבא' של היהדות הספרדית-מזרחית. פסיקותיו והוראותיו של זה אינן עולות תמיד בקנה אחד עם פסיקותיו של הרב יוסף ועדיין לא ברור מה יהיו השלכותיהן על מגמת הלימודים האקדמיים של הבנות החרדיות. בדבריו באתר 'כיכר השבת' (כהן, 2014.6.23) יצא הרב כהן חוצץ נגד רכישת השכלה גבוהה באלו המילים:

רבותינו גדולי ישראל זיע"א, התנגדו באופן מוחלט ללימודים אקדמאיים ואפילו במכללות החרדיות, היות וחלק ניכר מהמרצים הינם בוגרי אוניברסיטאות ואינם בעלי השקפה תורנית טהורה שעליה חונכנו. כמו כן חומר הלימודים במכללות מבוסס על מחקרים ושיטות מדעיות הנוגדות דעת תורה. על כן לא יעלה על דעתן של תלמידות ללכת ללימוד לימודים אקדמאיים בכל מסגרת שהיא, כי אין זו דרכה של תורה.

במשך למעלה מעשור היתה ההוראה לציבור החרדי הספרדי שיש לאפשר לנשים חרדיות לרכוש השכלה גבוהה, אך כעת נשמעים קולות שונים. הצהרתו של הרב כהן עוררה סערה ומבוכה והיא עלולה לערער את מעמדו כ'גדול הדור' בקרב הציבור החרדי ספרדי, בהיותה נוגדת לחלוטין את דעת קודמו, שעודד ותמך במסגרות כאלו. בנוסף, יש לציין כי האליטה של ש"ס תומכת זה שנים בהקמתם של מוסדות אקדמיים עבור הציבור החרדי. ברם, למרות תמיכתו של הרב עובדיה יוסף בלימודים אקדמיים, לא כל הציבור הספרדי חרדי מזדהה עם גישתו זו. רבים מבני ציבור זה מאמצים את ערכי החינוך הליטאי ומשתלבים בחברה החרדית הליטאית ובמערכת החינוך שלה, ומכאן שעבור חרדים ספרדים רבים השכלה אקדמית אינה לגיטימית כלל וכלל.

עוד רב שהתיר לאחרונה לרכוש השכלה מקצועית ואקדמית הוא **האדמו"ר מבעלזא** – רבי יששכר דב רוקח השני, המנהיג של חסידות בעלזא, שהיא אחת מחצרות החסידים הגדולות בישראל, אשר רבניה עוסקים בין השאר ב'קירוב רחוקים' – דבר המעיד על פתיחות יחסית. בהנהגת האדמו"ר מבעלזא הפכה חסידות זו למעצמה חסידית עם מערכת שירותים לקהילה, כולל בית דין צדק, בתי הוראה, עיתון שבועי ומערך כשרות ענף. האדמו"ר מבעלזא מדגיש את חובת הציות המוחלט למנהיגים הרוחניים, בדומה לנהוג בחברה החרדית כולה (כץ, 1997).

אשר להכשרה מקצועית ואקדמית, גישתו של האדמו"ר מבעלזא היא יוצאת דופן. הוא אמר בפומבי כי אברכים שאינם מסוגלים להתמסר ללימוד התורה רשאים לעזוב את הכולל (עוזיאלי ויפרח, 2007). הוא אף נתן את ברכתו לנשים המבקשות ללמוד ב'מכללה החרדית ירושלים'. אחד האירועים הבולטים המעידים על את תמיכתו בהכשרה אקדמית ומקצועית הוא 'כנס מכלול', אליו הגיעו בהוראתו כאלף מחסידי בעלזא. בכנס קיבלו המשתתפים מידע והכוונה לרכישת השכלה אקדמית ומקצועית, וסיוע בהשתלבות בעבודה (מתוך אתר קרן ק.מ.ח. 2014). קריאתו הפומבית של האדמו"ר מבעלזא היא ייחודית בקרב ההנהגה החסידית, ולמיטב ידיעתי לא ניתנו היתרים פומביים כאלה מפי רבנים חסידים אחרים. נכונותם של חברי הזרם החסידי להשתלב בשוק העבודה, כפי שהיא משתקפת מ'כנס מכלול', מעוגנת בנתונים הבאים: "הסיכוי שגבר השייך לזרם החסידי יחפש עבודה הינו גדול פי 2.8 מהסיכוי שגבר השייך לזרם הספרדי יחפש עבודה, וגדול פי 3.7 מהסיכוי שגבר השייך לזרם הליטאי יחפש עבודה. כמו כן, אפשר להסיק כי 71% מהגברים החסידים היו מעוניינים לעבוד, לעומת 25% מהגברים הספרדים, ורק 19% מהגברים הליטאים" (זיכרמן וכהנר, 2012).

סיכום

מאמר זה בחן את דפוסי ההתמודדות של ההנהגה הרבנית החרדית עם תהליכי רכישת השכלה גבוהה בקרב גברים ונשים מן החברה החרדית בישראל, וזאת באמצעות המושג 'תרבות המובלעת'. על פי ההמשגות התיאורטיות שהצגתי, ה'מובלעת' היא ביטוי ליחסים הבעייתיים של הקהילה השמרנית עם הגבול – קרי, עם החומה המפרידה בינה לבין החברה הסובבת אותה. גבולה החיצוני של המובלעת אינו

אטום, וזאת מחמת הפיתויים החומריים והחברתיים המקיפים אותה ובגלל תלותה של הקהילה ביתרונות שהסביבה מציעה. המובלעת אינה יכולה לכפות על חבריה להישאר במסגרתה, אך באפשרותה להציע לחבריה גמול מוסרי וחברתי. תיאוריה זו היא סטטית במידה רבה, כי היא מניחה שקבוצה שלמה מנסה לשמר את עצמה באופן מתמיד מול אתגרים חיצוניים. על פי תיאוריית המובלעת, פתיחותה של הקבוצה להשפעות חיצוניות מושפעת מכוחה של הסביבה החיצונית. התיאוריה אינה מתייחסת לכך שערכיה של הקבוצה עשויים להביא לבעיות ולקונפליקטים מורכבים. כך, למשל, בחברה החרדית ישנם גברים שאינם מסוגלים להתמסר ללימוד התורה וישנן נשים שבחרו לצאת ללימודים אקדמיים על רקע הרוויה בשוק ההוראה החרדי. אנו רואים אפוא שלא דווקא הלחצים של הסביבה הם שגורמים לשינויים בתוך המובלעת, אלא לעתים גורמים לכך שינויים פנימיים המתרחשים בתוכה. במונחים שטבע דאגלס, לקבוצה יש בעיות פנימיות ואילוצים פנימיים, בלי קשר ללחצים שהחברה החיצונית מפעילה עליה.

בדיקת הממצאים האמפיריים מצביעה על שלוש תגובות עיקריות של ההנהגה הרבנית חרדית למשאלתם של חרדים לרכוש השכלה אקדמית:

א. דחייה עקרונית ומעשית כאחת – היא התגובה השמרנית ביותר, המתנגדת להכנסתם של ערכים מן החוץ לתוככי המובלעת החרדית המתבדלת. תחת קטגוריה זו ניתן למנות את תגובת מנהיגי הפלג השמרני של הקהילות הסגורות ביותר בחברה החרדית, הן מן הזרם הליטאי והן מן הזרם החסידי. במאמר הזכרתי את עמדתו הנחרצת של הרב שך, שנקט גישה שמרנית זו.

ב. דחייה עקרונית פומבית וכללית ומתן היתר סמוי – היא היענות פרטנית ללחץ של חברי המובלעת, בעיקר נוכח קשיים כלכליים, מצד רבנים המשתייכים לשלושת הזרמים המרכזיים של החברה החרדית: הליטאי, הספרדי והחסידי. להמחשת עמדה זו ציינתי את גישתם של הרב אלישיב זצ"ל והרב שטיינמן יבדל"א.

ג. הסכמה הצהרתית ומעשית כאחת לשינוי המתבקש – היא תגובת הרבנים הנוקטים גישה פרגמטית. לדידם ישנה נחיצות רבה בהכשרה אקדמית, ועל כן הם מביעים לכך את הסכמתם בפומבי, אך למרות זאת הם נוטים להביע ההתנגדות למסרים של השכלה חילונית ומקפידים להטיף לשמירת ערכי החברה החרדית ולבידולה מן החברה החילונית.

שתי דמויות המצדדות בכך הן הרב עובדיה יוסף זצ"ל מן הזרם הספרדי, והאדמו"ר מבעלזא מן הזרם החסידי.

מכאן שברמה ההצהרתית קיימת בזרם הספרדי ובזרם החסידי פתיחות רבה יותר לרכישת לימודי מקצוע והשכלה גבוהה בהשוואה לזרם הליטאי, והביטוי לכך הוא מספר הלומדים והלומדות הגדל משנה לשנה. יש המפרשים גידול מספרי זה בהתפתחותו של זרם חרדי מודרני (זיכרמן וכהנר, 2012) ויש המייחסים זאת לרצון העז לשמר את 'חברת הלומדים', רצון המחייב מצדו יציאה ללימודים אקדמיים שמקדמים פרנסה בטוחה (ליוש, 2007; קלעגי, 2010). בהכללה ניתן לקבוע כי ברמה ההצהרתית הרבנים הספרדי-חרדים נוטים להקל ולאפשר לימודים אקדמיים ואילו הרבנים החרדים-אשכנזים נוטים להחמיר ולאסור לימודים כאלה.

רוב הרבנים האשכנזים הבולטים דוגלים בפומבי בהסתגרות מוחלטת, ובדומה לקבוצות שמרניות רבות, גם הם שוללים מכול וכול אימוץ ערכים המקובלים על החברה הסובבת. במובנים רבים אפשר לראות המשכיות היסטורית בין פתיחותה של היהדות הדתית בארצות האסלאם כלפי רעיונות ההשכלה, לבין גישתו של הרב עובדיה יוסף אל החברה הסובבת בארץ, וזאת בניגוד לגישתם המסתגרת של הרבנים הליטאים בארץ, אשר נוטים להמשיך את הקו המסתגר שנקטה היהדות החרדית באירופה כלפי ההשכלה.

אלא שבמישור המעשי – כשמדובר בפסיקות פרטניות – המצב הוא הפוך. הרבנים האשכנזים נוטים להתיר ליחידים לצאת ללימודים אקדמיים ואילו הספרדים נוטים שלא להתיר זאת. במילים אחרות: למרות אמירותיהם הכלליות של הרבנים החרדים האשכנזים נגד ההשכלה הגבוהה והשלכותיה, ניתן לזהות שינוי ביחסם לאפשרות זו, וזאת לאור פסיקות פרטניות המתירות לנשים ללמוד במכללות חרדיות. ניתן להסביר זאת באימוץ גישה פרגמטית לנוכח המציאות הכלכלית הקשה שאליה נקלעו חברי המובלעת החרדית. במקביל נראה כי כמה רבנים חרדים ספרדים נוטים לאחרונה להחמיר ביחסם להשכלה הגבוהה ולשלול אותה.

יש לסייג ולומר כי למרות ההיתרים הפומביים של רבנים כדוגמת הרב יוסף זצ"ל ויבדלי"א האדמו"ר מבעלזא, וההיתרים הפרטניים של הרב שטיינמן ורבנים אחרים שלא הוזכרו במאמר זה, מרבית הציבור החרדי אינו מעניק לגיטימציה מלאה ללימודי חול. הנשים פונות עדיין באופן טבעי להמשך לימודים בסמינרים של רשת 'בית יעקב', והגברים ממשיכים ללמוד בישיבות ובכוללים.

לסיום, ברצוני לציין מסקנה נוספת שראוי שתיבחן בעתיד. דומה שההכרעה בשאלת הלימודים הגבוהים בחברה החרדית בכלל, לצד המגמה של הרבנים הליטאים להתיר לימודים כאלה באופן פרטני, כבר אינה תלויה באופן מובהק במוצאו של הרב הפוסק, כפי שהיה בעבר, אלא בעקרונותיו הנסמכים על עמדתו האידיאולוגית.

למסקנה זו משמעויות שונות העשויות להצביע על שתי מגמות: האחת היא שיתכן שמסתמנת כאן מגמה של שינוי ביחס למשקל האתני בחברה החרדית, והשנייה נוגעת לשאלת מקומה של האידיאולוגיה החרדית המתבדלת, שככל הנראה ממשיכה להתקיים במקביל למתיחת גבולותיה, ושילובם של ערכים מן החוץ פנימה.

מקורות

אבות, ב', ב'.

אדמקר, י' 2014. הרב שטיינמן הורה: תתקפו את נתניהו. **אתר וואלה** 19.2.2014.
<http://judaism.walla.co.il/?w=/2069/2722363>

אטינגר, י' 2007. תקרת הזכוכית של המורות החרדיות. **הארץ** 30.5.2007.

אטינגר, ש' תשמ"ו. **תולדות היהודים בארצות האסלאם**, כרך א'. ירושלים: מרכז זלמן שזר.

אטקס, ע' 1998. **יחיד בדורו: הגאון מוילנא: דמות ודימוי**. ירושלים: מרכז זלמן שזר.

אטקס, ע' 2000. הצדיק: זיקת הגומלין בין דפוס חברתי למשנה רעיונית. בתוך: אטקס, ע' אסף, ד' ברטל, י' וריינר, א' (עורכים). **במעגלי חסידים** (287-297). ירושלים: מוסד ביאליק.

אטקס, ע' 2006. סמכות ואוטונומיה: ראש הישיבה הליטאית ותלמידיו. בתוך: אטקס, ע' (עורך). **ישיבות ובתי מדרשות** (209-242). ירושלים: מרכז זלמן שזר.

אייזנשטדט, ש' נ', 2004. **פונדמנטליזם, כיתתיות ומהפכה: הממד היעקובני של המודרניות**. ירושלים: כתר.

איתן, ר' דצמבר 2013. השכלה ותעסוקה במגזר החרדי. בתוך: **דוח מצב המדינה**, בן דוד, ד'. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

אליאור, ר' 2000. **חירות על הלוחות: המחשבה החסידית, מקורותיה המיסטיים ויסודותיה הקבליים**. תל-אביב: משרד הביטחון.

אלפסי, י' 2006. **חסידות בכל דור ודור: עיונים ובירורים בעולם החסידות לדורותיה**. ירושלים: מרכז זלמן שזר.

בקון, ג' 2005. **פוליטיקה ומסורת: אגודת ישראל בפולין, 1916-1939**. ירושלים: מרכז זלמן שזר.

- בראון, ב' 2011. **לקראת דמוקרטיזציה במנהיגות החרדית? דוקטרינת דעת תורה במפנה המאות העשרים והעשרים ואחת**. מחקר מדיניות 89. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- גונן, ע' 2000. **מהישיבה לעבודה: הניסיון האמריקני ולקחים לישראל**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- גונן, ע' 2005. **בין לימוד תורה לפרנסה: חברת לומדים ומתפרנסים בלונדון**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- הורוביץ, מ' 1989. **הרב שך שהמפתח בידו**. ירושלים: כתר.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לעיתונות. 9 באוקטובר 2013.
- המועצה להשכלה גבוהה, הוועדה לתכנון ולתקצוב, 2014. **מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל**. ירושלים.
- ווזנר, ש' 2003. **נאמנות להלכה – מהי? בתוך: ברהולץ, ע' (עורך). מסע אל ההלכה: עיונים בין תחומיים בעולם החוק היהודי (83-101)**. תל-אביב: משכל.
- וורגון, י' 2007. **מערכת החינוך במגזר החרדי: תמונת מצב**. ירושלים: מרכז המחקר ומידע של הכנסת. זוהר, צ' תשס"א. **האירו פני המזרח**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- זוהר, צ' 1997. **עצמאות הפוסק ביחס לפסיקה בעבר**. בתוך: ספראי, ז' ושגיא, א' (עורכים). **בין סמכות לאוטונומיה (304-320)**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- זוהר, צ' 2001. **'להחזיר עטרה ליושנה': חזונו של הרב עובדיה יוסף**. בתוך: פלד, י' (עורך). **ש"ס: אתגר הישראליות (159-209)**. תל-אביב: הוצאת משכל.
- זיכרמן, ח' וכהנר, ל', 2012. **חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- טאוב, א' 2013. **גדולים בפוליטיקה: הנהגתם של הרבנים עובדיה יוסף ואלעזר שך**. תל-אביב: רסלינג.
- טולידנו, א' זוסמן, נ' פריש, ר' וגוטליב, ד' 2010. **השפעת גובה קצבאות הילדים על פיריון הילודה**. **רבעון לכלכלה 57: 159-203**.
- יצחקי, א' 2002. **על טהרת הקודש**. **יתד נאמן 2002: 21.5**.
- כהן, ב' 2005. **מצוקה ותעסוקה בחברה החרדית: מבט מבפנים**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- כהן, י' 15.7.2014. **מרן הגראי"ל שטיינמן: "מכללות ושלוחות אקדמיות - זהו דבר חמור ביותר", אתר כיכר השבת**.
- כהן, י' 23.6.2014. **הגר"ש כהן: "אסור לבנות ללמוד לימודים אקדמיים", אתר כיכר השבת**.
- כץ, י' 1997. **דעת תורה: הסמכות הבלתי מסויגת שטוענים לה בעלי ההלכה**. בתוך: ספראי, ז' ושגיא, א' (עורכים). **בין סמכות לאוטונומיה במסורת ישראל (95-104)**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- לאו, ב' תשס"ב. **'להחזיר עטרה ליושנה': עיונים במשנתו ההלכתית של הרב עובדיה יוסף**. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור.
- לופו, י' 2003. **מפנה בחברה החרדית: הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים**. ירושלים: מכון פלורסהיימר.
- לופו, י' 2004א. **ש"ס דליטא: ההשתלטות הליטאית על בני תורה ממרוקו**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- לופו, י' 2004ב. **האם תחזיר ש"ס עטרה ליושנה?** ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- לופו, י' 2007. **ההתנגדות החרדית לישיבות תיכוניות חרדיות**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.
- לופו, י' 2006. **ש"ס: העומק ההיסטורי**. בתוך רביצקי, א' (עורך). **ש"ס: היבטים תרבותיים ורעיוניים (123-151)**. תל-אביב: עם-עובד ומרכז רבין.
- ליאון, נ' 2007. **הרב עובדיה יוסף והרבנות הספרדית המתחרדת**. בתוך: בן רפאל, א' ושטרנברג, י' (עורכים). **אליטות חדשות בישראל (301-322)**. ירושלים: מוסד ביאליק.
- ליוש, ב' 2007. **בין שומרת סף לסוכנת שינוי: נשים חרדיות בתחומי השכלה, פרנסה ופנאי**, באור התיאוריה המעוגנת בשדה. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור.

- מורנגשטרן, א' 1999. **מיסטיקה ומשיחיות: מעליית הרמח"ל עד הגאון מוילנא**. ירושלים: מאור.
- מזור, י' 2002. כוחו של הניגון בהגות החסידית ותפקידו בהווי הדתי והחברתי, **יובל 7: 54-23**.
- מלאך, ג' 2014. **על טהרת התואר: לימודים אקדמיים במגזר החרדי**. ירושלים: מחקרי פלורסהיימר, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- מלאך, ג' וכחן, ב' 2011. **חרדים לאקדמיה**. ירושלים: התאחדות הסטודנטים בישראל.
- מרציאנו, ר' וקאופמן, ד' נובמבר 2012. **השתלבות אקדמאים חרדים בעבודה**. ירושלים: משרד התמ"ת, מחקר וכלכלה.
- סבר, י' 2013. לעמוד על נפשנו בשמירה על טהרת חינוך בית יעקב, והסכנה מפני לימודים אקדמאים. **יתד נאמן 29.1.2013**.
- סורוצקין, ד' 2006. ש"ס: צמיחתה של קהילה ספרדית רסטורטיבית. בתוך: רביצקי, א' (עורך). **ש"ס: היבטים תרבותיים ורעיוניים (385-351)**. תל-אביב: עם-עובד ומרכז רבין.
- סיון, ע' וקפלן, ק' (עורכים) 2003. **חרדים בישראל: השתלבות בלא טמיעה? ירושלים: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד**.
- סיון, ע' אלמונד, ג' א' ואפלבי, ר' ס', 2004. **קנאות דתית מודרנית: יהדות, נצרות, אסלאם, הינדואיזם**. תל-אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד.
- עוזיאלי, ש' ויפרת, ש' 2007. **תעסוקת חרדים בישראל: תמונת מצב והמלצות לשיפור**. ירושלים: מכון מילקן.
- פיקאר, א' 2006. הרב עובדיה יוסף בהתמודדותו עם 'דור החופש והדרור'. בתוך: רביצקי, א' (עורך). **ש"ס: היבטים תרבותיים ורעיוניים (285-228)**. תל-אביב: עם-עובד ומרכז רבין.
- פלדמן, ע' 2006. הקמת תנועת ש"ס: מטרות ודרכי פעולה. בתוך: רביצקי, א' (עורך). **ש"ס: היבטים תרבותיים ורעיוניים (443-405)**. תל-אביב: עם-עובד ומרכז רבין.
- פלינט, ש' 2011. **בין הפרט לקהילה: דפוסי מגורים של אוכלוסייה חרדית בירושלים**. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור.
- פרידמן, י' 2003. המאבק נגד ההשכלה תשס"ב. **יתד נאמן 11.12.2003**.
- פרידמן, מ' 1991. **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- פרידמן, מ' 2000. מרא דאתרא, ממנהיג לפקיד: סקירה היסטורית סוציולוגיה. בתוך: עמית, ח' (עורכת). **אחריו: על מנהיגות ומנהיגים (93-85)**. ירושלים: משרד הביטחון.
- קלעג'י, ת' 2007. **שמרנות ופתיחות בחברה פונדמנטליסטית מתבדלת – המאבקים סביב תהליכי אקדמיזציה במגזר החרדי בישראל בראשית המאה ה-21: הקמת המכללה החרדית בירושלים**. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, המחלקה למדעי המדינה, חיבור לשם קבלת תואר שני.
- קלעג'י, ת', 2010. **בין הפאה לרעלה: מבט השוואתי על תהליכי אקדמיזציה בקרב נשים בחברות שמרניות - החברה החרדית והחברה הבדווית בישראל**. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור.
- קפלן, ל' 1997. דעת תורה: תפישה מודרנית של הסמכות ההלכתית. בתוך: ספראי, ז' ושגיא, א' (עורכים). **בין סמכות לאוטונומיה (145-105)**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- קפלן, ק' תשס"ז. **בסוד השיח החרדי**. ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- קרון ק.מ.ח. 2014. 1000 חסידי בעלזא ב'כנס מכלול' הראשון לכלכלה ופרנסה. **אתר קרון ק.מ.ח: <http://keren-kemach.org/blog/>**
- שלהב, י' ופרידמן, מ', 1985. **התפשטות תוך הסתגרות: הקהילה החרדית בירושלים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- שפיגל, א' 2011. **ותלמוד תורה כנגד כולם: חינוך חרדי לבנים בירושלים**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

Blumen, O. 2002. Criss-crossing Boundaries: Ultraorthodox Jewish Women Go to Work. *Supra Note* 7: 133-151.

Douglas, M. 1978. *Cultural Bias*. London: Royal Anthropological Institute.

Hunter, J.D. 1993. Fundamentalism: An Introduction to a General Theory. In: Silberstein L. J. (ed.), *Jewish Fundamentalism in Comparative Perspective: Religion, Ideology and the Crisis of Modernity*. New York: New York University Press, 1993.

Heilman, S. 1992. *Defenders of the Faith: Inside Ultra-orthodox Jewry*. New York: Schocken Books.

Kay, A. 2009. Squaring the Circle? The Development of Academic Programs for Ultra-Orthodox Jews in Israel. In: Giberson, T. & Giberson G. (eds.), *The Knowledge Economy: Academic and the Commodification of Higher Education* (69-87). Cresskill: Hampton Press.

Soloveitchik, H. 1994. Rupture and Reconstruction, *Tradition* 28: 130-61.

Taylor, C. 2007. *A Secular Age*. Cambridge: Harvard University Press.